

Universiteit
Leiden

The Netherlands

**Nat-Koopmans-Lettinga-Muraoka:
ontwikkelingen in de hebraïstiek van 1936
tot 1996**

Peursen, W.T. van

Citation

Peursen, W. T. van. (1997). Nat-Koopmans-Lettinga-Muraoka: ontwikkelingen in de hebraïstiek van 1936 tot 1996. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/10440>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/10440>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Nat—Koopmans—Lettinga—Muraoka Ontwikkelingen in de hebraïstiek van 1936 tot 1996¹

1 Inleiding

De meestgebruikte Nederlandstalige grammatica van het Bijbels Hebreeuws is zonder twijfel die van Nat, Koopmans en Lettinga. Enige tijd geleden is bij uitgeverij Brill te Leiden de tiende, herziene editie van deze grammatica verschenen, zestig jaar na het verschijnen van de eerste druk².

In de periode die ligt tussen de eerste en de tiende druk, is er veel gebeurd op het gebied van de hebraïstiek. Nieuwe vondsten zoals het Ugaritische materiaal en de Dode-Zeerollen, hebben onze kennis van het Hebreeuws verdiept, nieuwe visies in de algemene taalwetenschap hebben de studie van het Hebreeuws ingrijpend beïnvloed en materiaal dat reeds langer bekend was (bijv. de manuscripten uit de Caïro-Geniza), is sterker in de belangstelling komen te staan. In dit artikel zullen we kijken naar de wijze waarop deze ontwikkelingen hun weerslag hebben gevonden in de verschillende drukken van de *Grammatica*.

2 Tien drukken in vogelvucht

In 1936 verscheen de eerste druk van de *Hebreeuwsche Grammatica* van J. Nat (=N1). Nat (1896-1942) was in 1929 gepromoveerd bij prof. J.L. Palache (1866-1944) op het proefschrift *De studie van de oostersche talen in de 18e en de 19e eeuw*. De *Grammatica* was vooral bedoeld als leerboek voor de hoogste klassen van het gymnasium. Nat zelf doceerde indertijd Hebreeuws aan gymnasia in Dordrecht, Gorinchem en Gouda. Reeds in 1939 verscheen een geheel herziene en uitgebreide tweede druk (=N2). De derde druk (1945) was verzorgd door J.J. Koopmans (1886-1963), die docent Klassieke Talen en Hebreeuws was aan het Christelijk Lyceum te Arnhem³. De wijzigingen ten opzichte van de voorafgaande drukken hadden vooral betrekking op de presentatie en ordening van het

---

1 De auteur van dit artikel heeft dankbaar gebruik gemaakt van de waardevolle opmerkingen en suggesties van mevrouw drs. M. Nat, prof. J.P. Lettinga, prof. T. Muraoka, prof. J. Hoftijzer, prof. K.R. Veenhof en drs. M.F.J. Baasten.

2 J.P. Lettinga, *Grammatica van het Bijbels Hebreeuws*, tiende, herziene editie door T. Muraoka, met medewerking van W.Th. van Peursen, Leiden 1996.

3 In 1954 werd Koopmans benoemd tot hoogleraar in de Semitische talen aan de Theologische Akademie (tegenwoordig: Universiteit) van de Gereformeerde Kerken te Kampen.

materiaal. Voor het overige had Koopmans zich ten doel gesteld zo weinig mogelijk wijzigingen aan te brengen. De vierde (1947) en vijfde (1951; = NK5) druk waren anastatische herdrukken. In de door J.P. Lettinga verzorgde zesde druk (1962; = L6) – nu onder de naam *Grammatica van het Bijbels Hebreeuws*, om verwarring met de latere fasen van het Hebreeuws te voorkomen – waren ingrijpende veranderingen aangebracht. De zevende druk (1972; = L7) was een anastatische herdruk met een nieuwe inleiding en een aanhangsel over de historische achtergrond van het werkwoord. In de achtste druk (1976; = L8) zijn de belangrijkste wijzigingen te vinden in de syntaxis, die door Lettinga bij deze gelegenheid geheel herschreven is. De negende druk (1992) is gelijk aan de achtste, met uitzondering van de bijgevoegde 'Aanvullingen en verbeteringen' (afgesloten maart 1982), waaronder een ingrijpende herschrijving van een deel van de inleiding. Inmiddels waren er ook een licht bewerkte Franse (1980) en een geheel bijgewerkte Duitse (1992) editie van de *Grammatica* verschenen. De tiende druk (1996), een herziening door T. Muraoka met medewerking van de auteur van dit artikel, laat een aantal zeer ingrijpende veranderingen zien, vooral op het gebied van de fonologie en de syntaxis. Bovendien zijn bij ieder onderdeel verwijzingen naar de standaardwerken van Joüon-Muraoka⁴ en Waltke-O'Connor⁵ toegevoegd en is achterin het boek een omvangrijke verklarende woordenlijst met grammaticale termen opgenomen⁶.

3 Nat en de historisch-vergelijkende methode

Nat schrijft in zijn voorwoord bij de eerste druk dat hij zich vooral heeft gebaseerd op de *Historische Grammatik* van Bauer-Leander⁷, de *Hebräische Grammatik* van Bergsträsser⁸ en de *Hebrew Syntax* van Davidson⁹. In de tweede druk noemt hij ook de *Grundriß* van Brockelmann¹⁰ en *Problems of the Hebrew Verbal System* van G.R. Driver¹¹. Voor de werken van Bauer-Leander en Brockelmann kunnen gezien worden als representanten van de historisch-comparatieve grammatica, die het Bijbels Hebreeuws niet alleen wil beschrijven, maar

4 P. Joüon & T. Muraoka, *A Grammar of Biblical Hebrew* (Subsidia Biblica, 14/1-II), herz. ed., Rome 1993.

5 B.K. Waltke & M. O'Connor, *An Introduction to Biblical Hebrew Syntax*, Winona Lake 1990.

6 Voor andere wijzigingen, zie het voorbericht bij de tiende druk, p. x-xi.

7 H. Bauer & P. Leander, *Historische Grammatik der hebräischen Sprache des alten Bundes*, Halle 1922 (= BL). Het deel dat de syntaxis had moeten behandelen, is nooit verschenen.

8 G. Bergsträsser, *Hebräische Grammatik* I-II, Leipzig 1918-1929. Ook deze grammatica is niet volledig verschenen.

9 A.B. Davidson, *Hebrew Syntax*, Edinburgh 1901². Vgl. een volledig herziene editie van John C.L. Gibson, *Davidson's Introductory Hebrew Grammar: Syntax*, Edinburgh 1994.

10 C. Brockelmann, *Grundriß der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen* I-II, Betlijn 1908-1913.

11 G.R. Driver, *Problems of the Hebrew Verbal System*, Edinburgh 1936.

ook historisch verklaren en dat in vergelijking met verwante talen. Deze doelstelling ligt ook ten grondslag aan Nats *Grammatica*.

De comparatieve methode werd ontwikkeld in de negentiende eeuw door vooral Duitse geleerden en werd in de eerste plaats toegepast op de Indo-Europese taalfamilie. De regels voor klankveranderingen die mensen als Ramus Rask, Jakob Grimm, Hermann Grassman en Carl Verner in deze taalfamilie ontdekten, werden steeds fijnzinniger, zodat steeds meer met deze regels verklaard kon worden en steeds minder als 'onregelmatig' beschouwd hoefde te worden. Tegen het eind van de negentiende eeuw, toen de historisch-vergelijkende methode haar hoogtepunt bereikte in de stroming van de zogeheten *Junggrammatiker*, konden geleerden als Karl Brugmann en August Leskien dan ook stellen dat klankwetten zonder uitzondering functioneren. Uitzonderingen op deze 'Ausnahmslosigkeit der Lautgesetze' (!) konden worden verklaard door een tweede principe, dat van de analogievorming: woorden of grammaticale elementen worden veranderd naar het model van andere vormen waarmee ze in de gedachten van de spreker geassocieerd worden. De werken van Brockelmann en Bauer-Leander, met hun pogingen om de Bijbels-Hebreeuwse vormen te verklaren vanuit het gereconstrueerde Proto-Hebreeuws en Proto-Semitisch en hun beschrijvingen van klankwetten en analogievorming, zijn alleen tegen deze achtergrond te begrijpen. Hoezeer de Indo-Europese comparatieve historische methode voor deze geleerden het model vormde, zij geïllustreerd aan de overeenkomst in opzet en titel van Brockelmanns *Grundriß der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen* met Brugmanns *Grundriß der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen* (Straatsburg 1886-1893; 2e druk 1897-1916).

4 Nieuwe ontwikkelingen

De kritiek op de historisch-vergelijkende methode is niet uitgebleven. Vanaf het begin van deze eeuw begint de structuralistische benadering van Ferdinand de Saussure (1857-1913) steeds meer invloed te krijgen. De Saussure maakt een duidelijk onderscheid tussen de historische, diachronische en de descriptieve, synchronische benadering van de taal. Deze laatste wil het systeem van de taal beschrijven zoals dat op een bepaald moment functioneert. Voor deze beschrijving is het vaak nauwelijks van belang te weten welke historische ontwikkelingen en hieraan vooraf zijn gegaan. Deze nieuwe inzichten vinden aanvankelijk vooral veel toepassing in de studie van de klankleer. In het begin van de jaren veertig verschijnen de eerste studies die proberen de denkbeelden van De Saussure en het structuralisme te verwerken in de beschrijving van het Bijbels Hebreeuws. Ook deze studies behandelen voornamelijk de fonologie¹². F. Rundgren heeft

12 Zie C. Rabin, 'Hebrew', in: Th. A. Sebeok (ed.), *Linguistics in South West Asia and North Africa* (Current

baanbrekend werk verricht voor een structuralistische benadering van het Hebreeuwse werkwoordssysteem¹³. In dit verband moet echter wel worden opgemerkt dat de toepassing van een synchronische benadering op de Hebreeuwse bijbel niet zonder problemen is, omdat het moeilijk is 'het systeem van de taal zoals dat op een bepaald moment functioneert' te beschrijven op basis van een relatief beperkt corpus dat in een periode van meer dan 1000 jaar is ontstaan¹⁴!

Niet minder ingrijpend voor de ontwikkeling van de hebraïstiek was de ontdekking van het Ugaritisch (vanaf 1929) en van de Dode-Zeerollen (vanaf 1947). De opgave om dit materiaal, alsmede ander voor- en buiten-masoretisch materiaal (Griekse transcripties, geniza-fragmenten met palestijnse vocalisatie, e.a.) op te nemen in de beschrijving van het Klassiek Hebreeuws is vooral ter hand genomen door Rudolf Meyer in zijn *Hebräische Grammatik*¹⁵.

5 Lettinga's herziening

De onder punt 4 geschetste ontwikkelingen hebben hun weerslag gevonden in de door Lettinga bewerkte zesde druk. Reeds in zijn voorwoord merkt Lettinga op: 'Aangezien de genetisch-constructieve methode van Bauer en Leander terecht niet onweersproken is gebleven en hier en daar door de feiten werd achterhaald, is tegenover hun werk een grotere zelfstandigheid betracht.' De gevolgen van deze 'grotere zelfstandigheid' zijn goed te zien wanneer men de vijfde en de zesde druk naast elkaar legt. Zo worden in de vijfde druk (§ 41 b) de reflexieve *na-* en *ta-* prefixen afgeleid van de pronomina van de 1e en 2e persoon: 'Zoo ontstonden vormen met beteekenissen als "wij doodden ons" en "gij doodt u". Dit verklaart den overgang van het reflexief naar het reciprook en het passief.' Deze opmerking, die overeenkomt met BL § 38 c, is in de zesde druk verdwenen; zo ook de herleiding van het prefix *ma-* van het participium van de afgeleide stamformaties op het interrogatief pronomen (NK5 § 46 f; BL § 45 t). In dit verband dient ook te worden genoemd dat Nat regelmatig spreekt over het 'Oersemitisch', een concept dat duidelijk verbonden is met de historisch-vergelijkende methode. In de zesde druk is deze term geheel verdwenen.

De terughoudendheid ten aanzien van de historisch-comparatieve methode van bijvoorbeeld Bauer en Leander betekent allerminst een afwijzing van een histori-

Trends in Linguistics, 6), Den Haag/Parijs 1970, 304-346, i.h.b. 310-314, met verwijzingen naar het werk van Birkeland, Harris, Cantineau, e.a.

13 Zie vooral zijn *Das althebräische Verbum: Abriss der Aspektlehre*, Uppsala 1961.

14 Vgl. T. Muraoka, *Hebraïstiek in de laatste zeven decennia* (inaugurale rede), Leiden 1992, en Waltke-O'Connor, *Syntax*, §§ 1.4; 3.4.

15 G. Beer & R. Meyer, *Hebräische Grammatik I-IV* (Sammlung Götschen), Berlin 1952-55; alleen onder de naam van Meyer: 1966-1972³ (fotomechanische herdruk: 1992); zie ook zijn 'Probleme der hebräische Grammatik', ZAW63 (1951), 221-235; 'Zur Geschichte des hebräischen Verbums', VT3 (1953), 225-235; 'Das hebräische Verbalssystem im Lichte der gegenwärtigen Forschung', in: *Congress Volume: Oxford 1956* (VT.S. 7), Leiden 1960, 309-317.

sche benadering van het Bijbels Hebreeuws als zodanig. In het voorbericht bij de zesde druk zegt Lettinga: 'Voor het verstaan van een zo gecompliceerd gegeven als het masoretische Hebreeuws is het nodig dat reeds in een elementaire grammatica aandacht wordt geschonken aan de historische ontwikkeling van de taal.' Door de ontdekking van nieuw materiaal is ons beeld van deze ontwikkeling echter ingrijpend gewijzigd. Voor de historische ontwikkeling van het Hebreeuws kan men nu verwijzen naar taalfeiten in Ugaritische teksten en handschriften uit Qumran, in plaats van naar een gepostuleerd Oersemitisch en veelszins gereconstrueerde vormen¹⁶.

Van de vele verwijzingen naar het Ugaritisch zij slechts genoemd¹⁷: § 1 b: de gebruikelijke volgorde van de letters van het Hebreeuwse alfabet is reeds te vinden in het Ugaritisch; § 25 e: Lettinga's beschrijving van de oorspronkelijke casusuitgangen is gebaseerd op het Ugaritisch (naar Meyer, *Hebräische Grammatik*, § 45; Meyer verwijst naar Gordon¹⁸); § 32 m: contractie in nomina mediae infirmae vinden we reeds in het Ugaritisch, daarom moeten de Hebreeuwse ongecontraheerde vormen als secundair beschouwd worden ('Enkele nomina hebben hun oorspronkelijke vorm *teruggekregen*' [cursivering van mij, WP]), bijvoorbeeld Ugar. *mt = mot* > Hebr. *mawer*; § 48 z: de mem-encliticum, bekend uit het Ugaritisch, vinden we ook in het Bijbels Hebreeuws (Meyer §§ 87.6; 96.1), evenals (§ 61 d) de lamed-emphaticum (Meyer § 92.4c); § 57 a: de oorspronkelijke *waw* of *yod* van lamed-he verba is nog te zien in het Ugaritisch (Meyer § 82.1a); § 57 w: uit het Ugaritisch is gebleken dat het bij *hištahawah* gaat om een hištaf'al van *hwh* en niet om een hitpa'lel van *šhh* (Meyer § 82.5c); § 62 a: de betekenis 'van... uit/weg' voor de preposities *b-* en *l-* is geattesteerd in het Ugaritisch.

Van de verwijzingen naar het Qumran-Hebreeuws zij genoemd: § 2 d: in de Dode-Zeerollen worden vaak meer leesmoeders gebruikt dan in de masoretische tekst; §§ 16 e, 26 e-f: de Qumran-teksten hebben vaak nog de oudere, langere vorm van het pronomen, bijvoorbeeld *-kmh*, het suffix-pronomen van de 2e pers. plur. (Meyer §§ 30, 46); § 44 o: blijkens de imperativus-vormen *qtwly* en *qtwlw* in de handschriften van Qumran behoren de tiberiënsische pausavormen *qetoli* en *qetolu* tot een oudere fase van het Hebreeuws dan de contextvormen *qitli* en *qitlu* (Meyer § 68.2e).

16 Aldus Lettinga in een reactie op een eerdere versie van dit artikel. Vgl. zijn *De 'Tale Kanaāns': Enkele beschouwingen over het Bijbels Hebreeuws* (Kamper Bijdragen, 8), Groningen 1971, 12. Deze inaugurele rede biedt een uitstekend overzicht van de denkbeelden van de auteur en verschaft daarmee ook op andere punten waardevolle achtergrondinformatie bij de *Grammatica*.

17 Paragraafnummers verwijzen naar L8; in de meeste gevallen is het hier genoemde ook reeds te vinden in L6 en L7.

18 C.H. Gordon, *Ugaritic Manual I-III* (AnOr, 35), Rome 1955, § 8.1-8.15; idem, *Ugaritic Textbook* (AnOr, 38), Rome 1965, § 8.1-8.12. Zie ook Meyer, 'Probleme', 225.

Lettinga geeft in zijn voorbericht te kennen veel gebruik te hebben gemaakt van het werk van Meyer. In de *Grammatica* zelf blijkt dit niet alleen uit de aandacht voor het Ugaritisch en het buiten-masoretische Hebreeuwse materiaal, maar ook op tal van andere punten. Het gaat hier onder andere om de terughoudendheid om categorieën uit de klassieke (westerse) *grammatica* toe te passen op het Hebreeuws. De westers-klassieke leest waarop de *Grammatica* was geschied, was niet alleen in overeenstemming met de academische traditie van Hebreeuwse grammatici, maar ook met het aanvankelijke doel van het boek om als leerboek voor Hebreeuws onderwijs op het gymnasium te dienen. We herinneren er hier ook aan dat Nat en Koopmans beiden Hebreeuws doceerden aan gymnasia. Enkele voorbeelden: § 66 c: het is beter te spreken van 'samengestelde nominale zinnen' dan van 'casus pendens' (Meyer § 92.4); § 76 h: de *waw* functioneert soms niet als voegwoord, maar als zinsdeler (Meyer § 112.3); § 79 a: men dient niet te spreken over 'relatieve', maar over 'attributieve' zinnen (Meyer § 115.1); § 79 d: ideëel staat een attributieve zin in een genitiefverhouding met het antecedent (Meyer § 115.2); § 79 e: met 'ašer' ingeleide subjects- of objectzinnen worden vaak ten onrechte onafhankelijke relatieve zinnen genoemd (Meyer § 115.5c).

Lettinga heeft echter ook ten opzichte van het werk van Meyer de nodige zelfstandigheid in acht genomen, zoals blijkt uit de verschillen tussen de *Grammatik* van Meyer en de herziene edities van Lettinga. Meyers omstreden theorie dat in het Qumran-Hebreeuws sporen van de zogenaamde *durativus yaqattal* te vinden zijn, wordt door Lettinga terecht verworpen¹⁹. Het imperfectum *yēšēb* herleidt Lettinga (§ 54 f) tot een drieradicalige (*yayšib*) en Meyer (§ 78.3a; evenzo Nat) tot een tweeradicalige vorm (*yašib*). De vraag of de zogenaamde *waw*-en *yod*-compaginis te maken hebben met oude casusuitgangen wordt in L6 § 23 g evenals in Meyer § 45.3e (en reeds BL § 65 i-m) stellig negatief beantwoord; in L8 § 25 g lezen we echter dat het antwoord op deze vraag onzeker is.

Naast de reeds genoemde veranderingen zijn er nog andere, die zich niet direct laten herleiden tot één bron, omdat zij te maken hebben met meer algemeen erkende inzichten. Zo is bij Lettinga (§ 41 i) de primaire betekenis van de *pi'el* niet meer de *intensieve*, maar de *factitieve*, het *teweegbrengen* van de toestand die wordt uitgedrukt door de grondstam. Dit belangrijke inzicht is vooral ontwikkeld door Goetze in een artikel over de verdubbelingsstam in de Semitische talen; Jenni heeft het toegepast op het Hebreeuws²⁰. De prefix-conjugatie van

19 Meyer, 'Spuren eines westsemitischen Präsens-Futur in den Texten von Chirbet Qumran', in: J. Hempel & L. Rost (edd.), *Von Ugarit nach Qumran* (Fs O. Eissfeldt; BZAW, 77), Berlin 1958, 118-128. Lettinga, *Tale Kanaāns*, 16, noot 18. Volgens Lettinga kende een oudere fase van het Noordwest-Semitisch wel een *yaqattal*-vorm, zie onder. Zie ook Joüon-Muraoka, *Grammar*, § 117 c (noot).

20 A. Goetze, 'The So-Called Intensive of the Semitic Languages', *JAOS* 62 (1942), 1-8. E. Jenni, *Das*

statieve verba gaat bij Nat nog terug op *yaqal*, bij Lettinga op *yiqal*, overeenkomstig de zogenaamde wet van Barth-Ginsberg²¹. Ook op andere plaatsen in de morfologie en de syntaxis krijgt het onderscheid tussen actieve (fiëntische) en statieve verba aandacht²².

6 *Muraoka's herziening*

Toen de teksten van Ugarit en later de Dode-Zeerollen werden ontdekt, was het enthousiasme groot. Dit oude materiaal wierp immers een heel nieuw licht op het Bijbels Hebreeuws. De ijver waarmee dit materiaal gebruikt werd voor het formuleren van nieuwe inzichten, voor het herschrijven van vele paragrafen uit de traditionele grammatica en voor een kritische waardering van het materiaal dat reeds lang bekend was, was vooral typerend voor de eerste periode na de ontdekkingen. Bij het verdere onderzoek van het materiaal bleek dat toch meer voorzichtigheid geboden was. Het beeld dat Meyer, en in zijn navolging Lettinga, geeft van het Hebreeuws, is dat van een lineaire ontwikkeling, waarbij het Qumran-Hebreeuws en de transcripties in de Septuaginta en in de Hexapla van Origenes een oudere fase vertegenwoordigen dan het Hebreeuws van de teksten met palestijnse vocalisatie uit de geniza van Caïro, en deze weer een ouder stadium dan het tiberiënsische Hebreeuws. Studies als die van E.Y. Kutscher over de grote Jesaja-rol uit Qumran²³, hebben inmiddels aangetoond dat dit beeld niet te handhaven is. Omdat het Hebreeuws noch in de bijbelse, noch in de na-bijbelse periode een homogene eenheid vormde, hoeven de verschillen in onze bronnen voor de Hebreeuwse taal niet geforceerd in een chronologisch raamwerk te worden geplaatst.

Dit inzicht heeft zijn weerslag gehad op de tiende editie van de *Grammatica*. Zo zijn de verlengde persoonlijke voornaamwoorden (bijv. *-kmh*, zie boven) geen archaïsche vormen, maar nieuwe vormen die zich secundair ontwikkeld hebben naar analogie van de lange vormen die wel reeds in (de masoretische tekst van) het Bijbels Hebreeuws voorkomen²⁴; zij worden daarom als *andere*,

hebräische Pi'el: Syntaktisch-semasiologische Untersuchung einer Verbalform im Alten Testament, Zürich 1968; vgl. S. Moscati, e.a., *An Introduction to the Comparative Grammar of the Semitic Languages: Phonology and Morphology*, Wiesbaden 1964, 124. De laatste twee studies verschenen later dan de zesde druk van de *Grammatica*, dus Lettinga moest zich vooral baseren op het artikel van Goetze.

21 Voor het eerst geformuleerd door J. Barth, 'Zur vergleichenden semitischen Grammatik', *ZDMG* 48 (1894), 1-12, i.h.b. 4-6; H.L. Ginsberg heeft aangetoond dat deze wet ook geldt in het Ugaritisch; zie zijn 'Two Religious Borrowings in Ugaritic Literature', *Orientalia* 8 (1939), 317-327, i.h.b. 318-322. Zie verder Jolton-Muraoka, *Grammar*, § 41 e.

22 Vgl. het zeer belangrijke en invloedrijke artikel van B. Landsberger, 'Die Eigenbegrifflichkeit der babylonischen Welt', *Islamica* 2 (1926), 355-372, i.h.b. 359-360. Aan het onderscheid tussen fiëntische en statieve verba is in de tiende druk op nog meer plaatsen aandacht besteed, o.a. bij de bespreking van de zwakke verba.

23 E.Y. Kutscher, *The Language and Linguistic Background of the Isaiah Scroll (1QIsa^a)* (StTJ, 6), Leiden 1974 (vertaling van de Hebreeuwse editie van 1959).

24 Zie Kutscher, *Isaiah Scroll*, 49-51, 434-440, 442-451.

maar niet als *oudere* vormen gepresenteerd (§§ 16 e, 26 e-f). De aanwezigheid van de lamed-emphaticum in de ons beschikbare tekst van de bijbel is niet zeker en wordt in § 62 g slechts als mogelijkheid genoemd. De ongecontraheerde vormen van de stammen met een zwakke middelste radicaal hebben zich niet secundair ontwikkeld uit de gecontraheerde vormen. In deze vormen is, aldus § 33 r, de *waw* of *yod* 'bewaard gebleven' (vgl. Lettinga's 'teruggekregen').

In de tiende editie is er, aldus het voorbericht, naar gestreefd 'meer dan in de vorige drukken (en meer dan in veel traditionele grammatica's) recht te doen aan de masoretische tekst van het Oude Testament.' De meest ingrijpende consequentie hiervan is wel de beschrijving van de šwā (§ 4): deze dient om vocaal-loosheid aan te geven; het traditionele onderscheid tussen šwā mobile en šwā quiescens is vreemd aan de tiberiënsische masoreten. (Overigens worden de regels die men hanteert om beide šwā's te onderscheiden, nog wel gegeven vanwege de belangrijke rol die dit onderscheid in de traditie heeft gespeeld.)

In de syntaxis zijn vooral de beschrijving van de zinsbouw en van het werkwoordssysteem ingrijpend gewijzigd. Nieuwe inzichten die Muraoka reeds verwoord had in zijn *Emphatic Words and Structures*²⁵, o.a. over de woordvolgorde in nominale zinnen, zijn verwerkt in de paragrafen die handelen over de zinsbouw. De beschrijving van het werkwoord zullen we hieronder apart bespreken.

7 De penultima-klemtoon

Alle tien de drukken van de *Grammatica* vertellen ons dat de klemtoon in een oudere fase van het Hebreeuws niet op de laatste lettergreep van een woord lag (Nat en Koopmans: 'vooraan in het woord', Lettinga en Muraoka: 'op de voorlaatste lettergreep'). De wijze waarop dit wordt toegelicht, is illustratief voor de hierboven aangegeven ontwikkelingen. Nat (N1 § 8 a, N2 § 8 b-e) geeft in navolging van Bauer-Leander § 12 de ontwikkeling van de klemtoon weer aan de hand van de volgende regels: *náqatala* heeft zich ontwikkeld tot *naqtál* naar analogie van *qátál*, dat op zijn beurt is ontstaan uit *qátal* naar analogie van *qatálda*; *dábaru* heeft zich ontwikkeld tot *dabáru* naar analogie van de vormen met het lidwoord waar de klemtoon verschoven is onder invloed van de bijklemtoon van het lidwoord: *hà-dábaru* > *hà-dabáru*²⁶. Lettinga heeft, in overeenstemming met zijn terughoudendheid ten aanzien van de historisch-vergelijkende methode van Bauer-Leander, dit alles laten vervallen. Hij bespreekt de penultima-klemtoon aan de hand van de vorm *swdm* in de grote Jesaja-rol van Qumran (1QIsa^a) en van de Septuaginta-vorm *Sódoma* (L6 § 8 b, L8 § 10 b; beide worden ook

25 T. Muraoka, *Emphatic Words and Structures in Biblical Hebrew*. Jeruzalem/Leiden 1985. Dit boek is een herziene versie van Muraoka's dissertatie *Emphasis in Biblical Hebrew* (1969, Hebrew University).

26 Zoals reeds opgemerkt was analogievorming een van de belangrijkste principes in de theorieën van de *Junggrammatiker* en van de in hun voetspoor tredende Bauer-Leander en Brockelmann.

aangevoerd in Meyer § 21.2a). In de negende druk vult hij dit aan met een opmerking over sporen van de penultima-klemtoon in de masoretische tekst (o.a. bij pausavormen). In de tiende druk is de verwijzing naar *swdm* uit Qumran en *Sódoma* in de Septuaginta achterwege gelaten. Zoals is gebleken uit de werken van Qimron en Kutscher, is de interpretatie van deze vormen veel gecompliceerder dan aanvankelijk werd aangenomen²⁷. In de tiende druk wordt gewezen op de klankovergang *ā > ō* in de eerste lettergreep van een woord als 'ōlām ('ālam). Deze klankovergang, die alleen in beklemtoonde lettergrepen heeft plaatsgevonden, maakt de penultima-klemtoon in een oudere fase van de taal aannemelijk.

8 Het werkwoord

Geen onderdeel heeft zulke ingrijpende wijzigingen ondergaan in de verschillende drukken als de behandeling van het werkwoord. Bij Nat heeft deze als uitgangspunt het onderscheid tussen een afgesloten handeling of toestand ('perfectum'; *qatal* = 'hij heeft gedood, zal gedood hebben, etc.') en hetgeen niet voleindigd is of voortduurt ('imperfectum'; 'hij doodt, zal doden, etc.'). De introductie van deze benadering in de hebraïstiek staat op naam van Ewald²⁸; we vinden haar terug in de *Hebrew Syntax* van Davidson (door Nat genoemd als een van zijn bronnen, zie boven) en in een gewijzigde vorm bij S.R. Driver²⁹.

L6 daarentegen gaat uit van 'Aktionsarten', wat in dit verband gebruikt wordt om *objectieve* aspecten ('verschillende wijzen van handeling') aan te duiden³⁰. In het Semitisch stonden oorspronkelijk twee prefix-conjugaties (*yaqtul* en *yaqattal*) tegenover elkaar, die respectievelijk punctueel en duratief aspect 'van de handeling of het gebeuren zelf' aangaven. Dit is nog het geval in het Akkadisch (zie onder). In het West-Semitisch is een systeem van *subjectieve* aspecten tot ontwikkeling gekomen ('de wijze waarop de spreker zich de handeling voorstelt'), waarvoor in Lettinga's *Tale Kanaāns* en L7 (nog niet in L6) de terminolo-

27 Vgl. D.M. Beegle, 'Proper Names in the New Isaiah Scroll', *BASOR* 123 (1951), 26-30, i.h.b. 29; Kutscher, *Isaiah*, 109-111, 504; idem, *A History of the Hebrew Language*, Jeruzalem/Leiden 1982, § 175; E. Qimron, *The Hebrew of the Dead Sea Scrolls* (HSS, 29), Atlanta 1986, § 200.24.

28 H. Ewald, *Ausführliches Lehrbuch der hebräischen Sprache des alten Bundes*, Leipzig 1870^a, en de oudere drukken (vanaf 1827), die verschenen zijn onder de titel *Kritische Grammatik der hebräischen Sprache*. Recentelijk heeft V. DeCaen de traditionele interpretatie van Ewald echter in twijfel getrokken. Ewald gebruikt weliswaar de termen 'perfectum' en 'imperfectum', maar niet in de betekenis die ze later, bijvoorbeeld bij S.R. Driver, gekregen hebben. Zie V. DeCaen, 'Ewald and Driver on Biblical Hebrew Aspect: Anteriority and the Orientalist Framework for Verbal Systems', te verschijnen in *Zeitschrift für Althebraistik*.

29 S.R. Driver, *A Treatise on the Use of the Tenses in Hebrew and Some Other Syntactical Questions*, Oxford 1892^b. Het belangrijkste verschil tussen Ewald en Driver is wel dat het model van de eerste gebaseerd is op een tweedeling (perfectum - imperfectum) en dat van de tweede op een driedeling, te weten *incipiency*, *continuance* en *completion*, waarvoor respectievelijk de prefix-conjugatie, het participium en de suffix-conjugatie gebruikt worden.

30 Het onderscheid tussen subjectieve en objectieve aspecten—in het Duits aangeduid met resp. 'Aspekten' en 'Aktionsarten'—speelt een belangrijke rol in de in de volgende noot genoemde literatuur. Zie ook Lettinga, *Tale Kanaāns*, 12. Vanwege het wisselend gebruik van de term 'Aktionsarten' in de algemene taalwetenschap achtte Lettinga het bij de achtste druk verstandiger deze term niet meer te gebruiken.

gie 'constatief' – 'cursief' wordt gebruikt, een terminologie die Lettinga ontleend heeft aan F. Rundgren, en die we ook vinden bij Brockelmann en Meyer³¹. Het onderscheid tussen subjectieve en objectieve aspecten is in de semitistiek geïntroduceerd door de reeds genoemde Landsberger³², door Lettinga wel de 'grootmeester van de Assyriologie' genoemd³³.

In de tiende editie worden de begrippenparen 'momentaan-duratief' en 'uniek-iteratief' gebruikt. In deze editie wordt het Hebreeuwse werkwoord niet meer louter als een aspectueel systeem beschreven, maar als een systeem dat zowel aspect als tijd uitdrukt en waarbij de aspectuele en temporele waarden van een werkwoordsvorm bovendien nog samenhangen met de aard van het werkwoord (fiëntisch of statief). Het imperfectum duidt bij statieve verba alleen de toekomende tijd aan, bij fiëntische verba ook het heden. Wordt het imperfectum gebruikt voor een handeling in het verleden, dan is dat aspectueel bepaald en wordt er duratief of iteratief aspect uitgedrukt. Wordt het echter gebruikt voor een handeling in de toekomst, dan is het neutraal voor wat betreft aspect, etc. Dit komt grotendeels overeen met de beschrijving van het werkwoord in de grammatica van Joüon-Muraoka.

Lettinga noemt in zijn voorbericht bij de zesde druk naast de reeds genoemde werken van Meyer een artikel van L. Koehler over de zogenoemde 'narrativus'³⁴. Koehler spreekt in dit artikel de rol van *wayyiqtol* in Genesis en komt tot de slotsom dat dit de verhaalvorm bij uitstek is, en dat de benaming 'Narrativ' hiervoor veel doeltreffender is dan het gebruikelijke 'imperfectum consecutivum'. Lettinga heeft deze inzichten opgenomen in de syntaxis (§§ 72 d 1, g; 76 a-d). Ook maakt hij veelvuldig gebruik van de term 'narrativus' (zo ook Meyer, vgl. zijn *Grammatik*, §§ 3.2, 100). In de tiende druk zijn deze inzichten in grote lijnen gehandhaafd. Alleen wordt een reeks van opeenvolgende narrativi, ondanks de 'verbleekte' functie van de *wa-*, tot de syndetische constructies gerekend (Lettinga: asyndese).

Ook de beschrijving van de historische ontwikkeling van het werkwoordssysteem is ingrijpend veranderd. Bij Nat (vooral in N2) is deze beschrijving in hoofdzaak gerelateerd aan het Akkadisch: Het perfectum is ontstaan uit een nomen van de vorm *qatil* of *qatul*, verbonden met een pronomen, 'vgl. het Akka-

31 Lettinga, *Tale Kanaäns*, 14, noot 15, met een verwijzing naar Rundgren, *Aspektlehre*; C. Brockelmann, 'Die "Tempora" des Semitischen', *Zeitschrift für Phonetik und allgemeine Sprachwissenschaft* 5 (1951), 133-154; idem, *Hebräische Syntax*, Neukirchen 1956; R. Meyer, 'Aspekt und Tempus im althebräischen Verbalsystem', *OLZ* 59 (1964), 117-126 en *Grammatik*, §§ 100-101.

32 Landsberger, 'Eigenbegrifflichkeit', 360, noot 1. Zie ook Meyer, *Grammatik*, §§ 3.2d, 100-101.

33 *Tale Kanaäns*, 12.

34 L. Koehler, 'Syntactica IV', *VT* 3 (1953), 299-305.

dische permansivum of durativum³⁵, het imperfectum had aanvankelijk een verhalend karakter, 'vgl. het Akkadische praeteritum'.

L6 is uitgebreid met een beschrijving van het werkwoordssysteem in het Ugaritisch. We zien hier de ontwikkeling waarbij de van oorsprong statieve *qatal* (in L8 echter: vooral *qatil*) secundair fiëntisch wordt en het gesloten systeem van de prefix-conjugaties *yaqtul* en *yaqattal* binnendringt. In L8 is dit overzicht nog uitgebreid met een alinea over het Akkadisch, dat in tegenstelling tot het West-Semitisch *objectieve* aspecten aangeeft³⁶ en waar we het begin van een ontwikkeling van tijdstrappen kunnen waarnemen, en een alinea over het Amoritisch, waarin naar Lettinga's opvatting nog een *yaqattal*-formatie aanwezig is³⁷. Dit alles doet sterk denken aan de beschrijving die Meyer van de voorgeschiedenis van het Hebreeuwse werkwoord heeft gegeven³⁸, al wijkt Lettinga op enkele elementaire punten van hem af, bijvoorbeeld ten aanzien van de vraag of het Semitisch reeds van oorsprong twee prefix-conjugaties had, hetgeen door Meyer, evenals door Bauer-Leander en Brockelmann, wordt ontkend³⁹, en inzake Meyers suggestie van sporen van *yaqattal*-vormen in het Qumran-Hebreeuws (zie boven). Het overzicht van de voorgeschiedenis van het Hebreeuwse verbum is vanuit de optiek van Lettinga niet zomaar een interessant aanhangsel, maar wezenlijk voor het verstaan van het werkwoordssysteem in het Bijbels Hebreeuws: 'Meer dan ooit is het vandaag duidelijk dat het verbale systeem in het Hebreeuws zich alleen historisch laat verstaan.'⁴⁰

In de tiende editie is de paragraaf over de voorgeschiedenis van het Hebreeuwse werkwoord geheel herschreven. De oorsprong van het werkwoordssysteem in de verschillende Semitische talen wordt gezocht in de oppositie *qatal* (*qatil*, *qatul*) – *yaqtul*, waarbij de eerste een toestand, de tweede een handeling of gebeuren aangeeft. De mogelijkheid van een *yaqattal*-vorm wordt opengelaten. Bij

35 Tegenwoordig spreekt men i.p.v. 'permansivum' vaak over 'stativus' en wordt met 'durativus' alleen de *iparras*-vorm bedoeld. Het gebruik van 'durativus' voor de stativus gaat waarschijnlijk terug op de *Babylonisch-assyrische Grammatik* van A. Ungnad, München 1926; zie aldaar § 30 f. 'Der Permansivum dagegen bezeichnet einen dauerenden Zustand: *balitt* er ist in die Gesundheit eingetreten = er ist gesund; man könnte es auch Durativum nennen.' In de derde druk van deze grammatica (= *Grammatik des Akkadischen*, 1949) is deze zin weggelaten. Zie ook Landsberger, 'Eigenbegrifflichkeit', 359-360.

36 Dit is de opvatting van Landsberger, 'Eigenbegrifflichkeit', 360, 365; zo ook zijn leerling W. von Soden in zijn *Grundriss der akkadischen Grammatik* (AnOr. 33/47), Rome 1952, 2e druk 1969, 3e druk 1995, waarin het woord 'Aspekt' (aanduiding van *subjectief* aspect), in tegenstelling tot 'Aktionsart', niet voorkomt. Rundgren heeft in verschillende publicaties de aanwezigheid van subjectief aspect in het Akkadisch betoogd (zie bijv. *Aspektlehre*, 10-11).

37 Zie Lettinga, *Tale Kanaäns*, 14; tegen Fenton, 'The Absence of a Verbal Formation *yaqattal from Ugaritic and North-West-Semitic', *JSS* 15 (1970), 31-41. Vgl. Joüon-Muraoka, *Grammar*, § 117 c (noot).

38 Zie Meyer, 'Verbalsystem' en *Grammatik*, §§ 62-63.

39 Vgl. Lettinga, *Tale Kanaäns*, 12-13.

40 *Tale Kanaäns*, 12. Ook hier kunnen we verwijzen naar Meyer, die in 'Verbalsystem', 310 opmerkt: 'Neuere sprachgeschichtliche und morphologische Erwägungen haben vielmehr gezeigt, daß die Struktur des hebräischen Verbalsystems, soweit sie heute überhaupt noch erkennbar ist, nur als das Ergebnis eines ausserst verwinkelten historischen Prozesses zu verstehen ist.'

de suffix-conjugatie van fiëntische verba ontwikkelde zich een verleden betekenis, terwijl de prefix-conjugatie in het West-Semitisch verschillende vormen ontwikkelde: *yaqtul* (jussivus en preteritum), *yaqtulu* (praesens en futurum), *yaqtula* (de zg. finalis), *yaqtulan(na)* (de zg. energische vorm). Hieruit heeft zich het systeem ontwikkeld dat hierboven kort beschreven is, waarbij van de verschillende vormen van de prefix-conjugatie rudimenten zijn overgebleven, zoals bijvoorbeeld sporen van *yaqtula* in de cohortativus en in de verlengde imperativus-vormen⁴¹.

9 *De ontwikkeling van het Hebreeuws en zijn plaats binnen de Semitische talen*
 Veel licht op de ontwikkelingen in de studie van de Hebreeuwse grammatica werpen ook de veranderingen in de Inleiding van de *Grammatica*, waarin een kort overzicht wordt gegeven van de geschiedenis van het Hebreeuws en zijn plaats binnen de Semitische talen.

In de eerste druk omvat het Noordwest-Semitisch het Kanaänitisch en het Aramees, waarbij het Kanaänitisch wordt onderverdeeld in het Hebreeuws, het Phoenicisch en het Moabitisch. Het laatste is bekend van de inscriptie van Meša; 'de belangrijkste inscriptie in eigenlijk Hebreeuws' is, aldus deze inleiding, de Siloah-inscriptie. In de tweede druk worden van de Hebreeuwse inscripties naast de Samaria-ostraca en 'het betrekkelijk kleine opschrift' (!) uit de Siloah-tunnel 'vooral' de in 1935 gevonden Lakis-brieven genoemd. In de zesde druk komt hier nog de boerenkalender uit Gezer bij (reeds in 1908 gevonden), en in de zevende druk de Arad-ostraca (gevonden vanaf 1962). Tevens wordt er onderscheid gemaakt tussen een noordelijk dialect (o.a. de Gezer-kalender) en een zuidelijk dialect (o.a. de Lakis-brieven). In de zesde druk worden ook de Qumran-handschriften genoemd (gevonden vanaf 1947).

De taal van de Ras-Šamra-documenten moet, aldus N1, 'aan die der oude Kanaänieten ongeveer gelijk geweest zijn'. In N2 wordt zij 'een dialect van het Oud-Phoenicisch' genoemd. De zesde druk rekent het Ugaritisch wel tot de Kanaänitische talen, maar niet meer tot het Phoenicisch, dat in deze druk teruggaat tot ongeveer 1000 v.Chr. In L9 wordt het Ugaritisch niet meer tot het Kanaänitisch gerekend, maar valt het naast het Amoritisch (dat in de voorafgaande drukken ook tot het Kanaänitisch werd gerekend), het Kanaänitisch en het Aramees onder het Noordwest-Semitisch. In L8 is een nieuwe paragraaf ingevoegd waarin wordt opgemerkt dat de traditionele indeling in Oost- en West-Semitisch (waarbij het laatste wordt onderverdeeld in het Noordwest-Semitisch en het

41 Zie A.F. Rainey, 'The Ancient Hebrew Prefix-Conjugation in the Light of Amarna Canaanite', *Hebrew Studies* 27 (1986), 4-19, en verder de bespreking van het werkwoord in Joñon-Muraoka, *Grammar*, vooral §§ 40 b en 117 c; Walke-O'Connor, *Syntax*, §§ 29.4, 31.1.1.

Zuidwest-Semitisch) geen recht doet aan bijvoorbeeld de opmerkelijke relaties tussen het Hebreeuws en het Akkadisch⁴². In L9 is deze paragraaf uitgebreid met een alternatieve indeling 'waarbij het Aramees een eigen positie inneemt tussen het oostsemitische Akkadisch, het westsemitische "Kanaänietisch" (dan met inbegrip van het "Amorietisch" en het Ugaritisch) en het zuidsemitische Arabisch.' Deze uitbreiding is in de tiende druk weer komen te vervallen.

Lange tijd is men van mening geweest dat al ruim vóór het begin van de jaartelling het Hebreeuws had opgehouden dienst te doen als omgangstaal. Ook bij Nat is het Hebreeuws als spreektaal reeds in de tweede eeuw v.Chr. door het Aramees vervangen. In de herzieningen door Lettinga lezen we dat het Aramees in de nieuwtestamentische periode als omgangstaal de plaats van het Hebreeuws 'vrijwel geheel' had ingenomen. In de tiende druk is te vinden dat dit in die periode inderdaad het geval was in Galilea en Samaria, maar dat in delen van Judea nog wel Hebreeuws werd gesproken, een Hebreeuws dat overigens aanzienlijk afweek van de literaire taal van de bijbel. De in de tiende druk verwoorde visie wordt gesteund door een aantal brieven uit de tijd van Bar-Kochba (2e eeuw n.Chr.), waarin het Hebreeuws gebruikt wordt in persoonlijke correspondentie over alledaagse zaken. Bovendien is het tegenwoordig algemeen aanvaard dat het Misjna-Hebreeuws niet een kunsttaal van de rabbijnen is, maar het produkt van de natuurlijke ontwikkeling van een gesproken taal. (Ook het Hebreeuws van de Bar Kochba-brieven vertoont veel overeenkomsten met het Misjna-Hebreeuws.)

Evenmin als Nat heeft Lettinga een hoge dunk van de masoretische vocalisatie. Lettinga's opvatting dat deze sterk beïnvloed is door het Aramees licht hij nader toe in zijn *Tale Kanaäns*⁴³. Dit hangt samen met de hoge waardering voor de voor- en buiten-masoretische tradities, zoals de handschriften van Qumran, bijbelteksten met palestijnse vocalisatie en Griekse transcripties van het Hebreeuws (zo ook Meyer, voor een groot deel in navolging van Paul Kahle⁴⁴). Voorzichtiger is Lettinga op dit punt in de Duitse bewerking. Muraoka schat de waarde van de masoretische tekst aanzienlijk hoger in. Zo zijn in de laatste paragraaf van de Inleiding de Griekse en Latijnse transcriptieteksten niet meer getuigen van de oude Hebreeuwse uitspraak in tegenstelling tot het latere 'ver-

42 Vgl. reeds BL, § 1 k: 'Unseres Erachtens kann jedoch die dem Akkadischen angewiesene Sonderstellung nicht aufrecht erhalten werden. Dieses erweist sich vielmehr bei näheren Zusehen als eng zusammengehörig mit dem Hebräischen.' Bauer en Leander wijzen vervolgens op een aantal fonologische, syntactische (o.a. 'Erhaltung der ursprünglichen Funktion der beiden Tempusformen') en lexicale overeenkomsten tussen het Akkadisch en het Hebreeuws.

43 Lettinga, *Tale Kanaäns*, 7-9; met een verwijzing naar Meyer, 'Probleme' en 'Geschichte'.

44 Zie de in de voorafgaande voetnoot genoemde artikelen van Meyer en P.E. Kahle, *The Cairo Geniza*, Londen 1947, en vooral *Masoret des Westens*, Stuttgart 1927, 36-56. Dit is wellicht ook de achtergrond van het feit dat een vorm als *mavet* door Meyer ('Probleme', 225) en Lettinga (L8 § 32 m) als 'restitutievorm' wordt beschouwd (zie boven).

vormde' beeld dat de masoreten geven, maar (slechts) getuigen van het bestaan van andere uitspraaktradities naast die der masoreten.

10 *Conclusie*

De eerste en de tweede druk van Nats *Hebreeuwsche Grammatica* geven een goede indruk van de stand van zaken in de hebraïstiek in de eerste decennia van deze eeuw. De historisch-vergelijkende methode vierde hoogtij; de standaardwerken hiervoor waren de studies van Bauer-Leander en Brockelmann. Later is men, onder invloed van ontwikkelingen in de algemene taalwetenschap, terughoudender geworden ten aanzien van deze methode. Bovendien kwam er nieuw materiaal aan het licht, zoals de Ugaritische teksten en de Dode-Zeerollen. Hoe ingrijpend dit de beschrijving van het Hebreeuws kan beïnvloeden, blijkt uit de *Grammatik* van Meyer. Na het enthousiasme in de eerste jaren na de ontdekking van dit materiaal is men echter gaan inzien dat ook hier meer voorzichtigheid geboden is.

Het beeld van de geschiedenis van het Hebreeuws en zijn plaats binnen de (Noordwest-)Semitische talen heeft door de ontdekking van nieuw materiaal en ontwikkelingen in de studie van andere Semitische talen, belangrijke wijzigingen ondergaan. Ook de beschrijving van het Hebreeuws werkwoord heeft onder invloed van de studie van andere Semitische talen (vooral van het Akkadisch) en nieuwe inzichten in de algemene taalwetenschap (o.a. ten aanzien van 'tijd' en 'aspect') veel veranderingen beleefd. Een goed beeld van de huidige stand van zaken geven de *Grammar* van Joüon-Muraoka en de *Syntax* van Walte-O'Connor.

Kijken we naar de herzieningen van Nats *Grammatica* door Koopmans, Lettinga en Muraoka, dan zien we dat deze herzieningen steeds weer een goede weergave bieden van de stand van zaken in de hebraïstiek op het moment van de herziening. Daarom geven de eerste tot en met de tiende druk samen een boeiend beeld van de ontwikkelingen in de hebraïstiek vanaf de eerste decennia van deze eeuw tot op heden.